

A könyvtáros szakma szerepváltása a digitális korban

Trendek a hazai és nemzetközi könyvtárügyben

A digitális kor kihívásai új szerepeket kölcsönöznek a könyvtáros szakmának. A dolgozat a témában született hazai és nemzetközi publikációk alapján kísérel meg átfogó képet adni a szakma szerepeinek jövőbeli alakulásáról. A fejtegetések alapjául három, az új kor kihívásaival erősödő, trend szolgál: a tudás szerepének felértékelődése, az informatikai infrastruktúra fejlődése, az esélyegyenlőség biztosításának kívánalma a szellemi javak elérhetőségében. Félig a jövő, félig már a jelen tendenciáit veszi sorra, és leginkább a témáról való további (együtt)gondolkodást szeretné sürgetni.

Bevezetés

Három olyan meghatározó trend mentén keresem a jövő könyvtárosi szerepeit, amelyek véleményem szerint leginkább befolyásolják alakulását. Írásom így nem lehet mindenre kiterjedő. Csak a problémák felvillantására, rendszerezésére vállalkozhatom, legfőbb célomnak az egyes kérdéskörök közötti ok-okozati kapcsolatok megtalálását tartom. Forrásként a témában és azzal szoros összefüggésbe hozható magyar és külföldi cikkeket használtam, ezenkívül több hazai és külföldi konferencián a hasonló témában született előadások meghallgatására is lehetőségem nyílt.

A címben szereplő manapság oly divatos *digitális kor* terminus rövidke magyarázatot követel. Több lehetséges kifejezéssel is leírható lenne az a fogalmi kör, amin belül használni kívánom: elsősorban a közeljövőre szerettem volna vele utalni. Az *információs társadalom* kifejezés napjainkra túlságosan sok járulékos jelentéssel gazdagodott, aszociációs mezője olyannyira kibővült, annyira sok tudományterület használja, hogy nagyon tág fogalom lenne szempontunkból. Másik oldalról nézve a terminus kevésbé utal arra a napjainkban zajló globális információs forradalomra, amely ugyan látványos formában inkább a technikai fejlődésben ragadható meg, mégis jelentősen befolyásolja a jövő könyvtárosi szereplehetőségeit, így egyben túl szűk fogalom is témánk vizsgálatához. A *digitális kor* ezzel szemben újabb keletű, kevésbé „elnyűtt”, és kifejezetten a könyvtáros szakma jövőbeli megváltozott környezetét reprezentálja. Egyik fogalom sem írja le pontosan a vizsgálódási körömben

foglaltakat, sem a *digitális kor*, sem az *információs társadalom* fogalma nem kerülhető meg, ezért használok mindkettőt, hogy ne kelljen a magam választotta cím szigorú börtönében dolgoznom.

A digitális korban három olyan meghatározó trendet látok, amelyek mentén elindulva igazán érdemes vizsgálni a könyvtáros szakma jövőbeli szereplehetőségeit: (1) a tudás szerepének a felértékelődése; (2) az ezzel szoros kapcsolatban álló technikai fejlődés, és (3) a demokrácia, demokratikus társadalom, amely mindenki számára esélyegyenlőséget, azaz az információs társadalomra vetítve, az információhoz (javakhoz) való szabad hozzáférést hirdet.

A háttér

A hármas kiindulási alap természetes módon önkényes, mint minden egyéb felosztás, csoportokba sorolás, célom nem is az információs társadalom, illetve a digitális kor trendjeinek bemutatása, közülük azon, általam fontosnak ítélt vonatkozásokat emeltem ki, amelyek a könyvtáros szakma jövőben vállalható szerepei szempontjából meghatározóak.

Felértékelődik a tudás

Gyakorta halljuk, olvassuk, hogy mennyire felértékelődött a tudás szerepe manapság. A hétköznapi szóhasználatban azonban a tudás fogalmát gyakorta keverjük az adatok pusztá halmazával, vagy éppen az információval, így néhány szót mégér,

hogy rendet tegyünk a szavak jelentésének zűrzavarában, és pontosan tisztázzuk, hogy minek is növekedett meg oly drasztikusan az értéke.

Az adat valakinek vagy valaminek a megismeréséhez, jellemzéséhez hozzásegítő tény, részlet, melynek sem további jelentése, sem összetettebb szövegösszefüggése nincs. Az értelmezett adat, az információ legfőbb jegye, hogy bizonytalanságot oszlat el, míg a tudás már magába foglalja a megfelelő tájékozottságot, tapasztalatot, szakértelemet, az áttekintés, elemzés képességét stb. [1]. Az információ mennyiségi növekedésével azonban gyakran nő a redundancia veszélye is, így az nem csökkenti, hanem éppen növeli a bizonytalanságot [2]. A valódi értéket a tudás, a szakértelem jelenti, melynek segítségével minőséget minőségi módon lehet előállítani. A tudás lehet irreleváns adott szempontból, de soha nem növeli a bizonytalanságot, míg a felesleges információ a kommunikációs csatornában keletkezett zajként jelentkezhet.

Két kérdés merül fel még a probléma kapcsán: az információ mennyiségének és az információ értékének a növekedése. A kettő egymással szorosan összefügg, hiszen az értéknövekedés indukálja az információ termelésének erősödését, ezzel a mennyiségi növekedést. Szintén ilyen irányban hat az a *J. Cooncy* által említett jelenség, miszerint az információ képes szüntelenül növekedő keresletet előidézni önmaga iránt. Egyszerűbben fogalmazva: minél többet tud valaki, annál többre van szüksége [3].

Az információ mennyiségének növekedése

Arra a jelenségre, hogy az irreleváns információ gyakran éppen növeli a bizonytalanságot, alkottak a londoni City University kutatói egy betűszót: TMI (azaz Too Much Information = túl sok információ) [4], amely a felhasználóra dömpingszerűen zúduló kezelhetetlen információtömegre utal.

R. Seidman már 1991-ben közhelyként emlegeti az információ mennyiségének drasztikus növekedési ütemét a *Special Libraries* című lap hasábjain. Állításának alátámasztásul megdöbbentő adatokat tesz közzé, miszerint az Egyesült Államokban megjelenő 50 ezer-féle dokumentumon kívül csak Nagy-Britanniában további 58 ezer jelenik meg, ehhez jönnek a nem hagyományos dokumentumok, az elektronikus adatbázisok és a tömegkommunikációs közlemények. Jellemző adatok még korunkra, hogy 1660 és 1960 között 15 évenként duplázódott meg a tudósok és tudományos köz-

lemények száma. A világon valaha is élt tudósok fele korunkban él és tevékenykedik [5]. Szintén beszédes a konferenciák számának alakulása: 1815-ben tíz, 1900-ban több mint száz, 1977-ben 3727, 2000-ben több mint 30 ezer nemzetközi konferenciát rendeztek [6]. Ezek az adatok mind azt jelzik, hogy a tudás szerepének felértékelődése mellett annak mennyisége is drasztikus mértékben nőtt, aminek a tudósok számára az a fájdalmas következménye lett, hogy feldolgozhatatlanná vált a szakirodalom.

A tudás értékének növekedése

A tudás szerepének a felértékelődése nyomán jön létre az információs társadalom (tudástársadalom, tudásalapú társadalom, kultúratársadalom, globális információs társadalom [7]). Az előző időszak, az ipari forradalom korszaka *Tom Peters* szerint éppen azon a napon zárult le, amikor a Microsoft piaci értéke meghaladta a General Motorsét [8], bár már az 1960-as években felfedezték az Egyesült Államokban, hogy az egyes termékek árában nagyjából nem a termékbe fektetett anyagot, sokkal inkább a szaktudást fizetjük meg. Ezt a szakértelemmel elraktározott erőforrást nevezzük tudástőkének, ami egyre nagyobb százalékot tesz ki az egyes vállalatok piaci értékéből.

A tudás az egyén számára, vagy a megfelelő szakembergárda a profitorientált intézmények, vállalatok számára a legjobb befektetés, ahogy a tudás szolgáltatása szintén komoly haszonnal kecsegtet. A könyvtáros szakma számára ez szintén komoly kihívást jelent, hiszen nincs még egy olyan intézmény, amely annyi adatot, információt rejt magában, mint a könyvtár; ám azzal már vitatkozom, hogy egyértelműen tudásszolgáltató intézménynek lenne tekinthető.

A Mundaneum kapujában, avagy az információs infrastruktúra fejlődése

Az előzőekben vázlatosan áttekintettük a tudás felértékelődésének, és az információ mennyiségi növekedésének legfontosabb kérdéseit. Nemcsak a tudás értéke nőtt azonban meg, és nemcsak az információ mennyisége hatványozódott, de a modern informatikai infrastruktúra kiépülése, a távközlés, a számítástechnika és a mikroelektronika rohamos fejlődése nyomán ez a hatalmas mennyiségű információ és tudás elméletileg elérhetővé vált bárki számára. Két problémakörrel szembesülünk azonban, ha jobban belegondolunk ebbe a kissé merész kijelentésbe. Egyrészt (az eszközök

oldaláról közelítve) problematikus, hogy az infrastruktúra milyen mértékben épült ki, hiszen csupán azt állíthatjuk, hogy a technikai fejlettség alapján a Föld valamennyi lakóját rá lehetne csatlakoztatni az internetre, de látható, hogy ez távolról sem valósult meg. Illetve maradvány az eszközöknél, csak kismértékben valósult meg a nemzeti állományok digitalizálása, mely nélkül egyelőre a szellemi javaknak, a világ dokumentumtermésének csak kis hányada érhető el a világhálón keresztül. A másik problémakör (a személyek oldaláról) az a jelenség, amit az angol nyelvű szakirodalom *information illiteracy*-nek (információs írástudatlanságnak) nevez, ami a digitális formában lévő információ világában való eligazodás képességének a hiányát jelenti. Sokan az információs írástudatlanságuk miatt nem férnek hozzá a digitális formában publikált információhoz, míg mások, akik ezzel a készséggel rendelkeznek, gyakran még a tanult információs szakembereknél is könnyebben keresnek az információ világában (ők a játékosok, a digitális kor aktív információkeresői).

Az informatikai infrastruktúra fejlesztése

Elsődlegesen fontos lépés az információs társadalomban az informatikai infrastruktúra kiépítése, amelyen keresztül akadálytalanul áramolhat az információ akár államok, vagy éppen kontinensek között is. Az informatikai infrastruktúra azonban nemcsak a telekommunikációs hálózatok kiépítésével fejlődik, de legalább ugyanolyan fontos lépéseknek tekinthetjük azokat a (nemzeti vagy nemzetközi) megállapodásokat, intézmények közötti együttműködéseket, melyek nyomán a tájékoztatás, dokumentumszolgáltatás sokkalta gyorsabban és hatékonyabban működik.

A telekommunikációs hálózatok kiépítését Magyarországon jól reprezentálja a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési (NIIF) Program, amelynek keretében kiépült hazánkban az internet gerinchálózata. Az intézmények közötti együttműködés fontosságát már évtizedekkel ezelőtt felismerték (gondoljunk csak a sok évtizede sikeresen működő nagy nemzetközi bibliográfiai vállalkozásokra!), a globális információs hálózatok azonban újabb lendületet tudtak adni a kooperációnak.

Nagy-Britanniában jelenleg kísérleti stádiumban működik az EASY könyvtárközi dokumentumszolgáltató rendszer, amely az elektronikus formában elérhető dokumentumok önálló cikkei szolgáltatja. A rendszer gyakorlatilag automatizálja a könyvtárközi dokumentumszolgáltatást, hiszen a kérések a

felhasználótól egyenesen a kiadóhoz futnak be. A rendszer kidolgozói szerint így mindenki jobban jár, hiszen a felhasználó eredeti minőségben ugyanazon az áron kapja meg a kért dokumentumot; a kiadók azért járnak jól, mert bevételük származik minden egyes könyvtárközi kölcsönzésből; a könyvtárak pedig munkaerőt takarítanak meg a rendszerben való részvétellel. Az EASY rendszernek ugyan számos hiányossága van, amelyekkel csak a kipróbálás során szembesültek a szakemberek, mégis nagyszerűen példázza azokat a törekvéseket, hogy a modern információs technológia felhasználásával, intézmények közötti megállapodásokon alapuló hálózat(ok) kialakításával miként lehet eredményesebbé tenni a dokumentumszolgáltatást [9].

A nemzeti állományok digitalizálása

A globális hálózatok segítségével létrejöhet a virtuális világkönyvtár, vagyis *Oflet* nagy álma: a Mundaneum. Ennek megvalósításához azonban nem elég pusztán a technológiát hatékonyabbá tenni, de minden nemzetnek teljes egészében digitalizálnia kell nemzeti állományát, és valamennyi publikációt elérhetővé tennie a hálózaton keresztül. A módszer a 19. század végén megálmodott és napjainkban is működő világbiográfia emlékeztet, ahol szintén a nemzeti állományok feldolgozása után kezelték egységes rendszerben a világ könyvtéréről készített leírásokat. A különbség azonban mégis óriási, hiszen ha megvalósul a virtuális világkönyvtár (és minden jel arra mutat, hogy meg fog valósulni), a világ kulturális öröksége teljes szöveges formában lesz olvasható minden internetkapcsolattal rendelkező felhasználó íróasztalán.

1998-ban a hazai könyvtárügy stratégiai fejlesztési tervének telematikai koncepciójában a hét legfontosabb, jövőképet befolyásoló trend között szerepel a digitalizáció széles körű elterjedése, és a falak nélküli virtuális könyvtár szerepének megnövekedése. Ennek támogatása érdekében a stratégiai terv által felvázolt feladatok között szerepel az 1995 óta létező MEK (Magyar Elektronikus Könyvtár) továbbfejlesztése a hazai digitalizálási programmal összhangban [10].

Az információs írástudás, illetve írástudatlanság problémája

A felhasználó oldaláról nézve a nagyarányú technikai fejlődést, a legnagyobb probléma az úgynevezett információs írástudás/írástudatlanság. A fo-

galom az 1980-as években jelent meg az angol nyelvű szakirodalomban, majd a 90-es években lett időszerű téma az internet széles körű elterjedésével.

A fogalom tartalmára vonatkozóan számos különböző értelmezés él egymással párhuzamosan. Az eredeti értelemben vett írástudás szó egyrészt az egyszerű írni és olvasni tudást jelenti, másrészt magába foglalja az olyan készségeket is, mint az értő és megértésre törekvő olvasás. Az információs és digitális írástudás az informatikai eszközök használata mellett a kapott információk elemzésének, feldolgozásának a képességét is tartalmazza. A fogalom tovább árnyalható; olyan kifejezésekkel találkozhatunk, mint számítógépes írástudás, könyvtári írástudás, média-írástudás, hálózati vagy internet-írástudás, digitális írástudás stb. [11]. Ezeket úgy is tekinthetjük, mint az információs írástudás részeit, fajtáit, megjelenési formáit.

A hozzám legközelebb álló nézet az informatikai írástudást úgy képzelem el, mint a kritikus gondolkodás esernyőjét, amely alatt a fent felsorolt készségek találhatók [12]. Mindenképpen kulcsfontosságúnak érzem ezt a megközelítést, ugyanis a kritikus gondolkodással éppen azt a tényezőt emelik be a fogalom értelmezésébe, ami nélkül az csupán egy technokrata szemlélet látványos megfogalmazása lenne.

Az információs írástudás függetlenül attól, hogy melyik álláspont felől közelítünk hozzá, mindenképpen az információs társadalom felé vezető út fontos állomása kell, hogy legyen. *Nigel Oxbridge* gondolatmenete kristálytiszta egyszerűséggel magyarázza a kérdést: „Az információs írástudás mindnyájunk számára kihívást jelent. Az információs társadalomban a gazdagság a tudásból fakad. A tudás pedig az információ eléréséből, befogadásából, megosztásából és használatából. Hogy valóban hatékonyak tudjanak lenni az emberek a tudásuk megformálásában, komoly gyakorlatot kell szerezniük informatikai készségek terén – magasabb szintű információs írástudásra van szükségük, mint korábban az ipari forradalom időszaka alatt” [13].

A digitális kor sikeres felhasználói: a játékosok

Előzőleg röviden bemutattuk, milyen drasztikus mértékben nőtt meg az információ mennyisége, hogy a modern informatikai eszközök segítségével a felhasználó mindehhez hozzá is férhet akár egyetlen internetkapcsolattal rendelkező számítógép

segítségével: egy esetben, ha rendelkezik informatikai írástudással. Akik a felsorolt feltételek mindegyikének eleget tesznek: a digitális kor felhasználói, a játékosok. Tekintve, hogy „az információs forrásokhoz egyre több felhasználó tud jobban hozzáférni, mint maguk az információs szakemberek, és egyre többen vannak, akik jobban értenek náluk bizonyos információs rendszerekhez” [14], elmondhatjuk, hogy a megváltozott felhasználói szokások komolyan befolyásolják a könyvtáros szakma jövőbeli szereplehetőségeit [15].

A könyvtár a demokratikus társadalomban

A fejlett informatikai infrastruktúra segítségével minden információ szélesebb körben vált elérhetővé, ezzel valóságos „információdömping” zúdult a felhasználóra. A felhasználók közül egyesek „játékosként” könnyedén szörföznek a digitális formában elérhető információ világában, mások információs írástudatlanságuk folytán igazából nem is részesülnek a javakból. A könyvtárnak mint demokratikus intézménynek a szerepe ezen a ponton válik kulcsfontosságúvá, hiszen rajta keresztül áramolhat az információ szabadon az információhasználók irányába.

Magyarországon a kérdés az 1989-et követő demokratikus átalakulást követően vált igazán aktuálissá, bár a fejlett nyugati demokráciákban szintén gyakran érintett téma a szellemi szabadság problematikája.

Skaliczki Judit, az 1997-es könyvtári törvény előkészítő munkabizottságának vezetője a törvény megjelenése kapcsán a következőképpen fogalmazta meg a könyvtár és a demokratikus társadalom kapcsolatát. „Amennyiben az információs társadalom legfontosabb jellemzője az információ és az információhoz való viszonyulás, akkor az információt gyűjtő, tároló, feldolgozó és szétszóró intézmény ennek a társadalomnak az alapintézménye. Mindezek alapján a társadalom és a könyvtár kapcsolatának jövőképét a következőképpen fogalmazhatjuk meg: az információs társadalom alapintézménye a nyilvános könyvtár” [16].

A nyilvános jelzőnek különös értelme van a jelen kontextusban. Nem a hagyományos értelemben vett közkönyvtár vagy közművelődési könyvtár szinonimája, hanem az az intézmény, amely a felhasználók, a dokumentumok és információk, illetve a szolgáltatások szempontjából is nyitott [17].

Két fontos kérdéssel kell mindenképpen foglalkoznunk a téma kapcsán. Egyrészt a törvényi szabályozás kérdésével, másrészt azzal, hogy miként valósulhat meg a nyílt könyvtár koncepciója a gyakorlatban.

Az IFLA nyilatkozatától a könyvtári törvényig

Az IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions = Könyvtáros Szervezetek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége) szellemi javakhoz való hozzáféréssel és a véleménynyilvánítás szabadságával foglalkozó irodája, a FAIFE (Free Access to Information and Freedom of Expression) 1999. március 25-én kiadott nyilatkozatában az ENSZ Emberi Szabadságjogok Egyetemes Nyilatkozatában foglaltaknak megfelelően kinyilvánította, hogy támogatja és védi a szellemi szabadságot [18]. Mind a dokumentumok, mind a felhasználó oldaláról nézve a nyílt könyvtár koncepciója mellett tesz hitet [19].

A magyar joggyakorlat alapját képező alkotmány két helyen is rendelkezik az információhoz való jogról: „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze” [61. § (1)]. „A Magyar Köztársaság tiszteltben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát” [70/G. § (1)] [20].

A magyar könyvtári rendszer szabályozására az 1956-os és az 1976-os törvényerejű rendeleteket követően 1997-ben született meg az első törvény [21]. A törvény készítői az alapelvek között deklarálták, hogy:

- „Az e törvényben meghatározott jogok érvényesítése során tilos bármilyen hátrányos megkülönböztetés, e jogok minden személyt illetnek nem, kor, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül” (Alapelvek, 2. §).

A könyvtárnak kötelessége a gondolkodás lehető legnagyobb változatosságát képviselni. Törekedni kell arra, hogy az ismeretek és a gondolkodás sokszínűségét közvetíteni tudja a könyvtár, ugyanis csak így lehet biztosítani az embereknek a vélemények közötti választás és a saját kérdéseikre saját válaszadásának lehetőségét [22]. Éppen ezért hazánk könyvtári törvénye kimondja:

- „Az állami és a helyi önkormányzati fenntartású könyvtárak gyűjteményeit és szolgáltatásait úgy

kell kialakítani, hogy azok biztosítsák az ismeretek tárgyiagos, sokoldalú közvetítését” (53. § 3.).

A magyar könyvtárak tehát a törvényben megfogalmazottak értelmében nyitottak mind a felhasználók, mind a dokumentumok és információk szempontjából [23].

Számos problémát vet fel a szellemi szabadság kérdése: gondoljunk csak a fasiszta vagy a pornográf tartalmú dokumentumokra, vagy arra az örök etikai dilemmára, hogy a könyvtárosnak segítenie kell-e azt az olvasót, aki bombát szeretne készíteni, vagy éppen készülő öngyilkosságához van szüksége információra. A témáról érdekes tanulságokkal szolgál a *Könyvtári Figyelő* hasábjain lezajlott vita a pornográf anyagok hozzáférhetővé tételéről [24], illetve egy Szlovéniában készült felmérés, amely azt vizsgálta, hogy a könyvtárosok hány százalékának okoz etikai dilemmát, ha az olvasó az öngyilkosság elkövetési módjairól, a nekrofiláról keres információt, vagy éppen halottakról készült fényképeket, képeket szeretne nézegetni a könyvtárban [25].

Szempontunkból és a könyvtáros szakma jövőben elképzelhető szerepei mentén lényeges, hogy a könyvtárak mint nyitott intézmények képezik a kapcsot az információk sokfélesége és a felhasználók igényei között. A nyílt társadalomban a legfontosabb, hogy ezzel a könyvtárak éppen ahhoz biztosítsanak szabad hozzáférést, ami az információs társadalom alapvető fontosságú erőforrás: a tudáshoz. Így járulhatnak hozzá a könyvtárak az „információszegények” és „információgazdagok” közötti szakadék áthidalásához, az esélyegyenlőség megteremtéséhez.

„A könyvtárakban az állampolgárok jogai az igénybe vehető szolgáltatásokon, azok minőségén keresztül érvényesülnek” [26], hiszen csak az a könyvtár biztosíthatja a publikált tudás teljes pluralitásához való hozzáférést, amely megfelelő minőségű szolgáltatásokat képes nyújtani felhasználói számára. A magyar könyvtári törvényt ezért alakították ki úgy, hogy elsősorban ellátásközpontú legyen: „Mert elsődlegesen nem az egymástól független könyvtárak a fontosak, hanem az, hogy megvalósuljon az oly sokat emlegetett óhaj: bármelyik könyvtárba lépjen is be valaki, megtalálja ott mindazt, amire szüksége van” [27]. Ezt szolgálja a magyar könyvtári törvényben a szolgáltatások három alappillére: a nemzeti, szakkönyvtári és a közkönyvtári ellátás: az első a nemzeti vagyonghoz, a második az egyes szakterületek publikált infor-

mációhoz való hozzáférést, a harmadik pedig mindehhez az ország területi lefedettségét biztosítja. Az ellátási rendszer azonban csak akkor működik megfelelően, ha a könyvtárközi dokumentum-szolgáltatás kellő hatékonyságú. Ennek növelése tehát a könyvtárak mint demokratikus intézmények szempontjából stratégiai fontosságú feladat.

A rendszer biztosítja a szellemi szabadságot, ám további problémákat vet fel a különböző testi fogyatékosok, más-más nemzetiségi, etnikai csoportok, deklasszáldott rétegek könyvtári ellátása. Nehéz feladatot jelent az ugyanolyan színvonalú ellátás biztosítása számukra.

A nyílt társadalomban a könyvtáraknak kiemelt jelentőségük van a polgárok szellemi szabadsághoz való emberi és alkotmányos jogaik biztosításában. A könyvtáros szakma szereplehetőségeit ez nagyban befolyásolja, hiszen a demokratizálódás előretörése a könyvtárakat mint a „közjó” vagy „közvagyon” birtokosait és szolgáltatóit láttatja. Végignéztük a digitális kor legjelentősebb kihívásait, melyek befolyással vannak a szakma jövőben vállalható szerepeire. Feltehetjük a fő kérdést: *Milyen szereplehetőségekkel rendelkezik a könyvtáros szakma digitális környezetben?*

A könyvtáros szakma a digitális korban

A fentiekben felvázolt változási irányok olyan követelményrendszert fogalmaznak meg a könyvtárral (és természetesen a könyvtárossal) szemben, amire annak belső változással, változtatással kell válaszolnia. Sokan megkongatták már a vészhangot a könyvtár fölött, amit néhány évtizeden belül felvált az internet mindent behálózó világa. Ez jellemző módon egy pusztán technológiai oldalról közelítő, vagy erősebben fogalmazva „technobarbár” gondolkodásmód, amelynek a cáfolása legalább olyan egyszerű, mint maga a gondolatmenet.

Ahogy *Walt Crawford* és *Michael Gorman* a könyvtárak történelmi szerepével kapcsolatosan hangsúlyozták: „a könyvtárak szerepe nem változott az elmúlt évezredekben, s nem fog változni a jövőben sem: beszerezni, őrizni, hozzáférhetővé tenni a tudást és az információt, bármilyen hordozón jelenik is meg, és segíteni az embereket, akik hozzá akarnak férni ezekhez” [28]. Nagyon sok információ elérhető volt eddig is a könyvtárak falain kívül: bárki vásárolhatott könyveket, hanglemezeket, videokazettákat (ez utóbbiakat kölcsönözhetette is),

most sincs ez másképpen. Azonban komoly különbség van a között, hogy valaki ehhez hozzáférhet, és a között, hogy ezt valamely intézmény szolgáltatja.

A könyvtárak mindig rendelkeztek közvetítői funkcióval. Ők közvetítették a tudást, a különböző hordozókon megjelenő tartalmakat, sőt az utóbbi időben a technikai eszközöket is, melyekkel a könyvtárak állományában lévő dokumentumok olvashatók, lejátszhatók, megtekinthetők. Ez a közvetítői funkció megmaradt napjainkig. A közvetítés mikéntjével pedig mindmáig a könyvtárosok vannak leginkább tisztában. Az internet maga is manapság leginkább egy olyan könyvtárhoz hasonlít, amelyet költözés után dobozokban felejtettek, és a felhasználónak, ha belép, és nem ismeri kellőképpen az egyes információkhoz való utakat, kicsi esélye van arra, hogy megtalálja őket [29]. A keresőmotorok ugyan adnak némi támpontot, de azt mindnyájan tapasztalhattuk, hogy az egyes keresőkifejezésekkel nem mindig található meg az összes releváns információ, ugyanakkor gyakran irreleváns találatok sűrűjéből kell kihámozni mindazt, ami számunkra valóban fontos.

Az interneten való könnyebb boldogulást fogja segíteni, ha az egyes nemzeti állományok digitalizációja megtörténik. A közvetítő funkció tehát megmarad a digitális kor kihívásai közepette is: a könyvtárak megmaradnak információsztolgáltató intézményeknek a változások viharában is.

Egy ponton azonban könnyű eltévedni manapság: ez a terminológia útvesztője. A *könyvtár* szó szerinti értelemben valóban elavult intézmény a digitális korban. Nyugat-Európában már sok-sok évvel ezelőtt felfigyeltek erre, ezért például Franciaországban egyre inkább a *médiatárakról* és *dokumentációs központokról* kezdenek beszélni, míg a könyvtáros helyett több kifejezés is él: *információs-dokumentációs szakember* vagy *mediátor* [30].

A könyvtár szó tehát egyre inkább csupán metaforikusan értelmezhető, amelyet célszerű volna a nyugati példát követve megváltoztatni, így a szakma nem lenne kiszolgáltatva a terminológia labirintusában eltévedt technobarbárok támadásainak.

A másik téveszme, hogy a könyvtár – a tudás és az információ megőrző és szolgáltató helye – az információ mennyiségének és a tudás értékének növekedésével párhuzamosan sokkalta megbecsültebb, magasabb presztízsű intézmény lesz az információs társadalomban.

A háttér folyamatainak bemutatásánál kitértem rá, hogy a könyvtárral szemben alapvető követelmény, hogy mint nyílt intézmény állományát rendelkezésre bocsássa, és ezzel biztosítsa az ismeretek tárgyilagos és sokoldalú közvetítését. Ezzel együtt jár az ingyenesség követelménye, hiszen csak így lehet valóban nyitott mindenki számára. Ahhoz azonban, hogy úgy és olyan információt szolgáltatson, amellyel kiszolgálhassa akár azokat a felhasználókat is, akik például gazdasági haszonszerzés végett fordulnak információs szakemberekhez, olyan minőséget kellene produkálnia, ami gyakorlatilag képtelenség az állami támogatásból, pályázati összegekből fenntartott intézményekben.

A tudás értékének növekedésével létrejött egy olyan magasan fizetőképes kereslet (főleg a kutatás-fejlesztéssel foglalkozó nagyvállalatok), amelynek az információ gyors elérése sokszoros hasznot hoz. Nekik a könyvtári rendszer által nyújtott információszolgáltatás lehetősége nem elegendő. Sokkal inkább „testre szabott” formában, mennyiségben igénylik az információt, mint ahogy azt a könyvtár szolgáltatni képes. Itt keletkezik egy piaci rés, ahová benyomulnak azok a gyakran könyvtáros képzettségű szakemberek, vállalkozók, akik fizetség ellenében képesek nekik az információt felkutatni, és a kért formában szolgáltatni [31].

Akik tehát a tudás értékének növekedését a saját hasznukra tudják fordítani, azok nem a könyvtárak, hanem a független információs szakemberek vagy információs brókerek. Szolgáltatásaik lényege, hogy akár nagyobb üzleti kockázatot is vállalva, megrendelőik számára „testre szabottan” kínálják mindazt, amit elvileg a könyvtár is tudna szolgáltatni. Az információs bróker értéket ad hozzá az információhoz: lefordítja, kijegyzeteli, megformálja, ezért kap komoly összegeket [32]. Az információhoz mindenkinek joga van ingyen hozzáférni, de annak „testre szabott” formájához már nem. Így a könyvtár ingyenesen, demokratikusan szolgáltat valamennyi felhasználó számára.

Az elmondottak nem feltétlenül vonatkoznak a könyvtárosra, aki önálló emberként választhat, hogy szakképzettségét milyen irányban szeretné kamatoztatni. Alternatív karrierlehetőségek sora nyitott a számukra [33], ahol a megfelelő képességekkel rendelkező könyvtáros független információs szakemberként akár magasabb fizetésért is dolgozhat, és valóban profitálhat a tudás értékének növekedéséből. Ez a belső differenciálódás olyanira különböző irányokba vezet, hogy a később-

biekben külön-külön tárgyalom a nonprofit és a forprofit irány képviselőinek szerepeit.

Megállapíthatjuk, hogy a könyvtár és a könyvtáros szakma jelentősége nem nő és nem csökken a digitális kor megváltozott követelményeinek, kihívásainak hatására. Egész egyszerűen új szerepek kellenek, új készségek, ugyanis a változások erre készítetik a szakma művelőit. Az új szerepek felvállalása egyben a régi-új közvetítő funkció átmentését is jelenti a digitális korbá.

Könyvtárosok a nonprofit szektorban: aktívabb szerep a periférián

A cím nem éppen a legbiztatóbb kilátásokat tartalmazza a nonprofit szektorban elhelyezkedő könyvtárosok, információs szakemberek számára. Alapjául *David Bawden* futballpálya-hasonlata szolgált, melyet a X. Nemzetközi BOBCATSSS szimpóziumon vázolt fel hallgatósága előtt [34]. A hasonlat alapja, hogy adott egy információs futballpálya vagy játéktér, kibertér (cyberspace), rajta temérdek információval, ezen keresik a játékosok (a korábbi felhasználók) a számukra hasznos tartalmakat. A digitális formátumú információhoz való hozzáféréshez nem csak a könyvtáron keresztül vezet az út, mint korábban, hisz mindenki megtalálhatja azt maga is a különböző információs rendszerek használatával. A könyvtáros csupán a pálya széléről segíti őket a számukra releváns információ felkutatásában, így a futballpálya-hasonlatban a könyvtárosnak a menedzser szerepe jut.

Amíg korábban az információ elérési útja kizárólag a könyvtáron keresztül vezetett, ők megengedhették maguknak, hogy passzív magatartást tanúsítsanak, hiszen a felhasználók információs igényeikkel kizárólag hozzájuk fordulhattak. Ám mostanra fel kell vállalni egy perifériusabb és a korábbihoz képest aktívabb szerepet az információszolgáltatásban. *Arsene Wenger*, az Arsenal futballklub szakvezetője szerint: „A menedzsernek legalább olyan aktívnak kell lennie a partvonalon, mint a játékosoknak a pályán” [35]. Ezt az aktivitást kellene elsajátítania a szakmában dolgozó információs szakembereknek, könyvtárosoknak.

A szakirodalom a hagyományos könyvtárosi szerepeket két tényezővel szokta gyarapítani a digitális kor paradigmájában gondolkodva: az egyik a szociális funkció erősödésével kibontakozó szociális munkás, a másik pedig a professzionális információs szakember szerepköre [36]. Mindkettő a már korábban említett közvetítői szerep két külön-

bőző vonása. A könyvtáros mint szociális munkás azok számára biztosítja az információ elérhetőségét, akiknek az anyagi, kulturális feltételeik nem adottak arra, hogy az eléréshez szükséges eszközöket beszerezzék. A könyvtáros mint információs szakember pedig magas szintű informatikai írástudásával segíti a könyvtár használóit abban, hogy a számukra elengedhetetlenül fontos információt megszerezzék.

Mindkettő magas szintű szakképzettséget igényel, méghozzá igen különböző irányban. A különböző készségek mentén való professzionalizálódás nyomán indult meg a szakma belső differenciálódása, amire több hazai és neves külföldi szakember, a könyvtárak és a könyvtárosság jövőjéről gondolkodó kutató is felfigyelt. Mindkét szerep felvállalása kötelesség és lehetőség is egyben. A társadalomban betöltött funkció szempontjából kötelességnek tekinthetjük ezeket, míg a szakma „túlélése” szempontjából olyan lehetőségeknek, amelyeket kár lenne elszalasztani, hiszen a könyvtárak ezek által válhatnak széles rétegek számára elérhető tájékoztató intézményekké.

A szociális funkció erősödik – szociális munkás és kultúráközvetítő szerep

A könyvtárnak mindig is volt ún. szociális funkciója, amit napjaink globális paradigmaváltása jelentős mértékben átalakított, újabb elemekkel gazdagított. A tudás társadalmában ugyanis nemcsak a tudás, de vele párhuzamosan a tanulás jelentősége is megnő. A könyvtárnak mint nyílt intézménynek, amely állományát ingyenesen teszi hozzáférhetővé gyakorlatilag bárki számára, a formálódó tudásalapú társadalomban alapvető funkciója, hogy szolgáltatásaival esélyegyenlőséget teremtsen a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű felhasználóknak. A következőkben arra keresem a választ, miként tudja ezt a könyvtár megvalósítani, és hogyan érinti mindez a könyvtárost, mit tartogat számára a jövőben a szociális funkció erősödése.

A címben foglalt tendenciára *Evelyn Kerslake*, a nagy-britanniai loughborough-i egyetem tanára hívta fel a figyelmet. Kiinduló tétele, hogy az információs társadalomban az információ egyre inkább csak azok számára érhető el, akik megfelelő technikai felszereltséggel rendelkeznek. Ez amellett, hogy jelentős előnyökkel is jár, a társadalmi egyenlőtlenségek konzerválását is maga után vonja. A közművelődési könyvtárak a különböző társadalmi csoportok között azért funkcionálhatnak hídként, mert nem csupán az információt, de az eléréséhez

szükséges technikai felszereltséget is egyenlően biztosítják mindenki számára. Ezzel nem csupán az élethosszig tartó tanulás lehetősége válik elérhetővé az egyes intézményekben, de azok az információs írástudás megszerzésében is hatékony segítséget nyújtanak a különböző rétegek számára. Mivel az élet minden területén alapvető fontosságú követelmény mind a tanulás, mind az informatikai írástudás, a közművelődési könyvtárak így javíthatják a szociális esélyegyenlőséget a társadalomban [37].

A gondolatmenet logikus és könnyen belátható, bár nálunk, Közép-Kelet-Európában a könyvtáraink ritkán büszkélkedhetnek azzal, hogy a modern informatikai eszközöket olyan könnyedén a használók rendelkezésére tudnák bocsátani. Sajnos ez éppen azokban az intézményekben probléma, ahova szociálisan lecsúszott, kulturálisan elmaradott rétegek rendszeresen járnak (falusi könyvtárak, elmaradott régiók könyvtárai stb.).

A könyvtárosok, információs szakemberek számára ez a szociális munkás, illetve a kultúráközvetítő szerepkörök felvállalását kell, hogy jelentse. A könyvtáros így mint a különböző rétegek és a kultúra közötti közvetítő definiálhatja önmagát. Nincs is másképp ez a könyvtárosok szerint: ezt tanúsítja az a vizsgálat, amikor könyvtárosokat arról kérdezték, hogy mely foglalkozásokat érzi rokon szakmáknak. Bár a szociális munkást csak 25% választotta, minden foglalkozás között magasan vezetett a kulturális menedzser (79%), míg szorosan a nyomában a pedagógus szakma következett (72%) [38]. Mindez azt bizonyítja, hogy a könyvtárosok ma is leginkább kultúráközvetítőként tartják számon önmagukat, amit a társadalmi változások, a demokratizálódás, a tudás szerepének felértékelődése és az információtechnológia egyre szélesebb körű térhódítása egészítik ki a szociális munkás szereppel.

A professzionális információs szakember szerepköre

Napjainkban a tudás szerepének felértékelődése nyomán mind nagyobb feladat jut az információszolgáltató intézményeknek. Egyre több hírszerzési lehetőség vált elérhetővé mindnyájunk számára. Amint azt *A háttér* című fejezetben ismertettem, mindennapi életünkben is egyre több információra van szükségünk a boldoguláshoz.

A könyvtárak mint az emberi tudást őrző intézmények előtt egyrészt kötelességként, másrészt lehe-

tőségként fogalmazódik meg, hogy részt vegyenek abban az informális információszolgáltatási hálózatban, amely az emberek mindennapi életvezetéséhez szükséges tartalmakat közvetíti. Ez szintén a szerepek tágulását vonja maga után, és ebben a vonatkozásban is elsősorban a közművelődési könyvtárhálózatban. A szolgáltatásokat ki kell bővíteni olyan formában, hogy abban a közhasznú információk körének egyre szélesebb választéka is elérhetővé váljon. A könyvtárakat mindez egyre inkább információ-lelőhelyként láttatja, szemben a hagyományos közművelődési helyszín vízióval.

Vidra Szabó Ferenc könyvtárhasználati szokásokról írott tanulmánya jól megvilágítja azt a tendenciát, amely szerint a felhasználók egyre inkább a gyors és pontos információk lelőhelyeként tekintenek a könyvtárakra, szemben a korábbi csendes elmélyülés színtereként számon tartott intézménnyel [39]. Egy amerikai könyvtárosok körében végzett internetes felmérés eredményei alátámasztják a hazai tapasztalatokat. A megkérdezettek szerint a felhasználók úgy fordulnak egyre növekvő bizalommal a könyvtárosokhoz, amint nő az elérhető információ mennyisége és ezzel a bizonytalanság, vagy ahogy egy szakmabeli fogalmazott: „amint egyre több információ válik elérhetővé, az embereknek úgy van egyre nagyobb szükségük ránk” [40]. Ezt a tendenciát a könyvtárak a szolgáltatásoknak a felhasználói igényekhez való igazításával tudják saját hasznukra fordítani, ehhez pedig a könyvtárosoknak fel kell vállalniuk a professzionális információközvetítő szakember szerepkört.

Szintén a professzionális információs szakember szerepkör felé mutat a felhasználók megváltozott szokásaihoz, a játékos-magatartáshoz való igazodás. A digitális környezetben a könyvtárosoknak (a pálya szélére szorulva) még inkább az információ rendezése, könnyebb hozzáférhetővé tétele lett a feladata. Ez merőben más szerepkörhöz vezet, mint a korábbi szigorúan interperszonális alapokon nyugvó információközvetítés.

A szakma belső differenciálódása

A közvetítő funkcióból levezethető két szerepkört definiálhattunk: a szociális munkás kultúráközvetítőét és a professzionális információs szakemberét. A szakma belső differenciálódása azonban nem e szerepkörök mentén zajlik, hanem a különböző készségek, szakképzettség mentén [41].

H. Hollender az 1994-es poznaí konferencián a hagyományos könyvtári munkamenet alapján a

könyvtárosok négy csoportját határozta meg (1. a feldolgozásért, 2. az információs szolgáltatásért, 3. a gyűjtemény gyarapításáért, 4. a gyűjtemény hozzáférhetővé tételéért felelős).

Stachowska-Musiał lengyel könyvtárosnő ezt is kevésnek érzi, hiszen ebből a felosztásból kimaradtak a modern kor kihívásai nyomán kialakult új szakterületek, szakmai irányok, melyeknek a lengyel nyelvben még jórészt elnevezésük sem született, ezért bizonyos terminológiai javaslatokat is tesz. Ilyen a *könyvtáros-menedzser* (bibliotekarz menedzser) és a *könyvtár-marketinges* (bibliotekarz marketingu), akik a napjainkban divatos nyelven szólva PR (public relations) tevékenységükkel az új gazdasági és társadalmi igényeknek megfelelően menedzselik az intézményt, és a társadalom kínálta anyagi és egyéb források kiaknázását végzik. Az irány kialakulása különösen hazánkban, illetve a közép-kelet-európai régióban volt látványos, hiszen a modern piacgazdaság kialakulása nálunk néhány éven belül történt, ez alatt kellett a könyvtárosoknak alkalmazkodniuk az új kihívásokhoz [42].

Új szakterületeket szült a könyvtárakban megjelenő új technológia is. Annak a könyvtári szakembernek, aki az adott könyvtár teljes számítógépes folyamatát ismeri a *rendszerkönyvtáros* (bibliotekarz systemu) vagy *rendszeradminisztrátor* (administrator systemu) elnevezés lenne találó Stachowska-Musiał szerint. Tovább differenciálódhat a szakma a különböző szakreferensek, szakmai kompetenciájukkal, vagy más szóval *ágazati könyvtárosok* (bibliotekarz dziedzinowego) megjelenésével. A szakreferensek segíthetnének a könyvtárakban, hogy a felhasználók minél pontosabb, szakszerűbb választ kapjanak kérdéseikre.

Stachowska-Musiał tehát a megváltozott piaci körülmények, az információtechnológia térnyerése, és a minőség követelménye mentén várja a szakma belső differenciálódását, ám megállapítja, hogy ez sem kérdőjelezheti meg a szakma egységét.

A sokféle munkakört, pályát a legfőbb cél: a kultúra, a civilizáció értékei megőrzésének és továbbhagyományozásának az igénye tartja össze. A valódi szakadást a nonprofit és a forprofit irányok jelenthetik az információszolgáltatásban, ahogy arra korábban már utaltam, a belső differenciálódás azonban készségek, szakképzettség mentén történik. A következőkben ezeket az új készségeket, kompetenciákat vázolom fel nagy vonalakban.

Az élethosszig tartó tanulás követelménye, avagy professzionalizálódás a szakmában

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének XXI. vándorgyűlésén 1989-ben Balázsné Veredy Katalin az élethosszig tartó tanulás követelményét támasztotta a jövő könyvtárossá válással szemben: „Korunkban olyan új típusú könyvtárosokra van szükség, akik fogékonyak az egyén és a társadalom igényei iránt, alkalmazkodni tudnak és akarnak a változó körülményekhez” [43]. 2002 májusában megjelent szakirodalmi szemlémben hat, a könyvtárosság jelenével foglalkozó külföldi felmérés összevetésével próbáltam vázolni a szakma változására vonatkozó legfontosabb tendenciákat [44]. Valamennyi felmérés kiemelte, hogy egyre nagyobb hangsúlyt kap a szakképzettség igénye. A kérdés azonban összetettebb. Melyek azok a konkrét készségek, amelyekkel rendelkezni kell, hogy megálljanak az új igényekkel szemben, melyek azok, amelyek a jelen és a közeljövő szempontjából kulcsfontosságúak?

A közvetítői szerep környezetének megváltozása mindenekelőtt megköveteli a jövő könyvtárossától az információs írástudást. Ismernie kell az információ elérésének módjait, immáron nemcsak a könyvtár állományán belül, de a hálózaton keresztül elérhető adatbázisokban is. Így lesz képes segíteni a felhasználókat (vagy játékosokat) abban, hogy ők is eligazodjanak a digitális formában megjelenő információ világában. Ez a készség kiemelt jelentőségű, ha a szakma meg akarja őrizni régi funkcióját, és azt át akarja menteni a digitális korbá. Nem elég az információs írástudás, abban jobbnak is kell lenni, mint az egyszerű felhasználó. Vagy a futballpálya-hasonlattal élve, arra van szükség, hogy a könyvtáros valóban el tudja látni tanácsokkal a pályán lévőket, és azok valóban bizalommal forduljanak hozzá információs igényükkel.

A modern információtechnológiában való jártasság azonban nem csupán a hagyományos közvetítői funkció miatt kulcsfontosságú. A feldolgozó munka egyre több intézményben követeli meg a számítástechnikai jártasságot.

A közvetítői szerep másik oldaláról közelítve, a szociális munkás szerepkörből kiindulva azt állapíthatjuk meg, hogy a könyvtárosnak olyan készségekre kell szert tennie, amelyek segítik őt az emberekkel való bánásban, kapcsolatteremtésben. Ide tartoznak a pedagógiai, pszichológiai ismeretek, amelyek nélkül az információ és kultúraközve-

títés nem lehet sikeres sem a hagyományos könyvtáros-olvasó között létrejövő interperszonális viszonyban, de még a digitális környezet által sugallt látszólag személytelen környezetben sem.

A rendszerváltást követő politikai, gazdasági változások egyre több modern marketing és menedzsment ismeretet várnak el a jövő könyvtárossától. A megváltozott feltételrendszer szintén a korábbinál aktívabb, ugyanakkor perifériusabb szerepet vázolt a könyvtárak számára. Mind az új gazdasági környezet, mind a világnézeti pluralizmus hatékonyabb marketingstratégiát követelnek meg az egyes intézményektől és az országos könyvtárellátási rendszertől egyaránt. Ehhez pedig a könyvtárosoknak, információs szakembereknek új készségekre, ismeretekre van szükségük.

Hogy a könyvtáros hatékony közvetítő tudjon lenni az információ és használója között, el kell sajátítania valamely világnyelvet. Mivel a világ szakirodalmi publikációinak több mint fele jelenik meg angolul, elmondható, hogy a könyvtáros szakma művelői számára a közvetlen jövőben legcélszerűbb az angol nyelv elsajátítása.

Magyarországon a könyvtárosképzésben a fent felsorolt ismeretek mindegyike képviseltetve van. Az egyes tanszékek egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek arra, hogy a korszerű könyvtárosi, informatikusi ismeretek mind nagyobb szeletet foglaljanak el a képzés egészében [45]. A képzés mindenképpen kulcskérdés a könyvtárosi szerepek vállalhatósága szempontjából. Egyrészt a képzés éve alatt válik el, hogy a könyvtár szakra jelentkező hallgatók számára sikerül-e vonzóvá tenni a szakmát. (Elgondolkodtató tényekkel kerültek szembe azok a szlovén egyetemisták, akik 2002-ben a saját hallgatótársaik körében végzett felmérés során voltak kénytelenek rájönni, hogy a könyvtár szakra jelentkező elsőévesek felének esze ágában sincs könyvtárban dolgozni [46].) Másrészt később a felhasználók segítségével újra rendkívül fontos, hogy a könyvtáros hatékony segítőtje tud-e lenni a hozzá információs igényekkel fordulóknak, vagy sem.

„Presztízskérdés” – avagy a túlélés záloga

A könyvtáros szakma alacsony presztízse, társadalmi és anyagi megbecsültsége világméretben is problémát jelent. A következőkben a szakma jövőbeli szerepeivel kapcsolatosan azért vetem fel a kérdést, mert az alacsony presztízsz gátolja a szerepek felvállalhatóságát, ezzel a „presztízskér-

dés" jelentősége nagyban túlnő az egyes könyvtárosok lelki problémáján.

A folyamatosan romló presztízs kérdésének jelentőségét jól mutatja, hogy az IFLA RTMLA (Round Table for Management of Library Association) 1988–1992. évi munkatervének egyik fontos programja volt a könyvtárosi hivatás helyzetének és társadalmi elismertségének nemzetközi vizsgálata. A felmérés végzői szerint az alacsony presztízs negatívan befolyásolhatja a feladatok teljesítését, arról nem is beszélve, hogy értékes embereket riaszthat el a szakmától [47]. A vizsgálat így első sorban a társadalom szakmáról alkotott véleményét vizsgálta 90 országban a Föld minden pontján, kérdőíves felmérés formájában [48].

A felmérésben részt vevőknek 17 lehetséges okot kínáltak fel, ezeket kellett osztályozni, hogy mennyiben lehetnek az okai a könyvtárosi hivatás alacsony presztízsének. A legnagyobb arányban a következő állítással értettek egyet: „The general public has hardly any knowledge of the work; this results in a low status.” (A közvéleménynek többnyire igen kevés ismerete van a munkáról, ez eredményezi az alacsony elismertséget.) Valószínűleg ezen a ponton lenne a legsürgetőbb a változtatás, ez azonban nehéz feladat elé állítaná a szakma művelőit.

A változtatás igénye tehát komoly szinten megfogalmazódott. A tenni akarásra mi sem jellemzőbb, mint hogy az ALA (American Library Association) óriásplakát-kampánnyal próbálta megváltoztatni a társadalomban a könyvtárakról élő negatív képet. A szervezet elnöke, *Nancy Kranich* a tekintélyes *American Libraries* című lapban tette közzé felhívását [49], hogy mindenki csatlakozzon a kampányhoz, mégis az amerikai könyvtárosok jelentős része szkeptikusan gondolkodott az akció sikeréről.

A *Rachel Singer Gordon* és *Sarah Nesbeitt* által készített (korábban már idézett) felmérés mélyinterjúiban egy fiatal könyvtáros olyan szintű elégedetlenségnek ad hangot, hogy egyenesen gúnyolódni kezd az ötlet kitalálóján, és megállapítja, hogy a könyvtárosok gyakorlatilag önmagukat járatták le az óriásplakát-kampánnyal. A hirdetések egy unatkozó fiatal töpreng, amikor egy égi hang szól hozzá: „Unatkozol? Olvass el egy könyvet!”, majd feltűnik egy könyv [50]. Mindezt így kommentálja egy, a felmérésben részt vevő könyvtáros: „Az ALA »Olvass!« óriásplakát-kampányától hánynom kell. El tudják képzelni Mel Gibsont, amint fehér

orvosi köpenyben pózol azzal a felirattal, hogy »Gyógyulj!« Vagy mi a helyzet Patrick Stewarttal ügyvédi ruhában »Pereskedj!« felirattal? Hát csoda, hogy néha az emberek nem vesznek bennünket komolyan?” [51] Sajnos nem volt alkalmam látni ezeket az óriásplakátokat, és a valós hatással sem vagyok tisztában, érzéseim mégis azt sugják, hogy az ALA munkatársai valóban nem a megfelelő formáját választották a társadalmi megbecsülés javításának. A felhasználókban élő kép gyökeres megváltoztatása inkább a szolgáltatások minőségi javításának, a társadalomban betöltött új szerepek tudatosításának lenne a függvénye.

Optimizmusra adhat okot, hogy a hazai kormányzatok belátták a helyzet változtatásának szükségességét, és a formálódó tudásalapú társadalom kulcsintézményeiként tekintenek a könyvtárakra. Kiemelt anyagi támogatással, megfelelő szakembergárdával igenis megváltoztathatóknak érzem a rossz presztízt, a társadalomban élő negatív képet.

Információs szakemberek a vállalati (forprofit) szektorban

Mint azt fentebb említettem, a frissdiplomás könyvtárosok előtt egyre inkább két lehetőség, két szektorban való elhelyezkedés lehetősége van kibontakozóban. A munkához szükséges készségek nagyjából azonosak mindkét irány képviselői számára, bár mint azt a térítéses információszolgáltatás nemzetközi szakértője, *Irene Wormell* jelezte, legtöbbjüknek meglenne a szakképzettségük, hogy piaci környezetben is megállják a helyüket, a „könyvtáros” elnevezés még mindig bizalmatlanságot kelt velük szemben, amikor új munkakörök betöltésére kerül sor [52].

Először a „klasszikus” információbrókerekről szölok, azokról a független információs szakemberekről, akik magas színvonalú információszolgáltatásaikkal a gazdasági élet aktív szereplőivé válnak, így kikerülnek a nonprofit szektor hagyományos kultúráközvetítő szerepéből. Majd olyan egyéb, szintén nem könyvtári keretek között létező lehetőségekről lesz szó, amelyek a tudástársadalom kiépülésének és az új technológia széles körű térhódításának eredményeként jelentek meg.

Az információbróker

Az információbróker olyan független információs szakember, aki megrendelésre pénzért információt szolgáltat, azaz a megrendelője igényei szerint összeállított információs csomagot ad el neki [53].

A szakma gyökerei az 1960-as évek Amerikájáig nyúlnak vissza, tehát éppen arra az időszakra, amikor kezdték felismerni egy lehetséges információs forradalom kezdeteit. Az információbrókerség gyűjtőfogalomnak tekinthető, keretei között olyan területek vannak, mint a céginformáció, tudásmenedzsment, versenytársfigyelés, adatbányászat, adatbázisokban való keresés, infometria, webmetria, trendfigyelés, dokumentumszolgáltatás stb. Magyarországon e viszonylag tág keretek ellenére még mindig elmondható, hogy az információbrókerséggel foglalkozó szakemberek száma száz alatt van, így gyakorlatilag csupán egy kialakulóban lévő foglalkozásról beszélhetünk, annak ellenére, hogy már az 1980-as években volt szakmai kezdeményezés néhány országos szakkönyvtár részéről az információ „árúként” való kezelésére.

A munka végezhető egyéni vállalkozás formájában, illetve intézményi keretben egyaránt. Intézményen belül az információbrókerek rendszerint belső vállalkozók, akik önálló költségközpontban dolgoznak részleges önállósággal. Magyarországon ilyenre találunk példát a Magyar Távirati Irodában [54] vagy a Richter Gedeon Rt.-ben [55].

2001-ben alakult meg a Magyar Információbrókerek Egyesülete (MIBE). Céljuk, hogy összefogják és hálózatba szervezzék a magyar információbrókereket, hogy bevezessék, elfogadtassák az információbróker szakmát Magyarországon; ennek érdekében saját területükön tudományos tevékenységet és ismeretterjesztést végeznek. Támogatják az információbróker-képzést, a végzett szakemberek számára szakmai fórumot teremtenek, programokat szerveznek, és képviselik az információbrókerek érdekeit. Honlapjukon [56] bő szakirodalmi bibliográfia segíti a foglalkozás iránt érdeklődőket.

Az információbrókerek értéknövelt információ értékesítésével foglalkoznak. Az értéknövelés módjai lehetnek, hogy a különböző forrásokból szerzett információt lefordítják, tömörítik, jelentést készítenek belőle. Megrendelőik konkrét kérdésekre konkrét választ várnak, nem egy szakirodalmi cikket, adatbázist, ahol a megoldás fellelhető, hiszen erre a hagyományos könyvtári ellátó rendszer is elegendő lenne.

Mindezekből következik, hogy többről van szó, mint a hagyományos könyvtári információkeresés, tehát a foglalkozás műveléséhez is nagyobb szakértelem, sőt üzleti érzék szükséges. Mivel a készségek csak részben fedik a könyvtáros diploma és

szakma által megkövetelteteket, az információbrókerek gyakran nem is feltétlenül könyvtárosokból lesznek, hanem éppen az adott szakterület diplomásai közül kerülnek ki.

Egyéb lehetőségek a vállalati szektorban

Az *Opening New Doors* című kötet olyan könyvtári diplomával rendelkező szakembereknek íródott, akik képzettségüknek megfelelő munkát szeretnének végezni, de nem könyvtári keretek között. A 28 felsorolt alternatív karrierlehetőség között nagyon sok olyat találunk, amely a könyvtári szakma differenciálódása nyomán keletkezett specifikusabb munkafolyamatokat takar önálló vállalkozás formájában. Pl. olyan cég tulajdonosa, amely online kereséssel foglalkozik, önálló indexelő, könyvtári marketinggel foglalkozó önálló vállalkozó, könyvtár- és információtudományi könyvekkel foglalkozó könyvkiadó tulajdonosa stb.

A német szakirodalomban találtam példát egy olyan vállalkozásra, amely több könyvtári munkafolyamatot kínál külső megrendelőknek, így részben a fent felsorolt területek ötvözetének is tekinthető. *Barbara Burghardt* és *Silvia Grunwald* a hannoveri főiskola könyvtár szakán végeztek, majd 1998-ban *Liberaction* néven céget szerveztek, amely könyvtárszervezéssel (cédulakatalógus konverziója, állományrevízió, részvétel könyvtárak üzemeltetésében), webdesignnal, irodalomkutatással (könyvtári katalógusokban, interneten, üzleti adatbázisokban), a szükséges szakirodalom beszerzésével foglalkozott. Vállalkozásuk két év alatt odáig fejlődött, hogy egyikük Münchenbe költözött, hogy ott egy másik irodát állítson fel. Potenciális megrendelőik között nagy tudományos intézetek, nagyvállalatok, kisebb intézmények, ritkán magánszemélyek vannak, akik könyvtáruk fejlesztésére, vagy például egy hagyaték átvételére kérnek fel egy ilyen profilú céget [57].

Irodalom

- [1] SÁNDORI Zsuzsanna: Mi a tudásmenedzsment? = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 2. sz. 2002. p. 14.
- [2] MIKULÁS Gábor: A tudásmenedzsmenttől a versenytársfigyelésig. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 49. köt. 9. sz. 2002. p. 359.
- [3] COONCY, J. P.: What is information really worth? = Canadian Library Journal, 44. köt. 5. sz. 1987. p. 295.
- [4] TÓTH Máté: A felhasználó mint játékos – a könyvtáros szakma szerepváltása a digitális korban a

- felhasználói igények mentén. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. köt. 2. sz. 2003. p. 54.
- [5] SEIDMAN, Ruth K.: Information-rich, knowledge-poor: the challenge of the information society. = *Special Libraries*, 82. köt. 1. sz. 1991. p. 64.
- [6] DRÓTOS László: Informatikai jegyzetek. <http://www.bibl.u-szeged.hu/~drotos/informatikai-jegyzetek/sta/sta03>.
- [7] Megannyi különböző elnevezéssel találkozhatunk még, amelyek nagyjából hasonló jelentésben használatosak, fogalmi körük nagyjából azonos, pontos definíciójuk azonban éppen a bevezetőben az *információs társadalom* terminus kapcsán mondtak alapján igencsak bajos lenne.
- [8] Idézi: SÁNDORI Zsuzsanna, 2002. p. 16.
- [9] MORROW, Terry: Electronic article supply – making life EASY-er for all. = *Interlending & Document Supply*, 30. köt. 3. sz. 2002. p. 112–119.
- [10] A hazai könyvtárügy stratégiai fejlesztési tervének telematikai koncepciója. = *Bibliotheca Hungarica. A magyar könyvtárak egy ezredév tükrében.* (szerk.) TÓSZEGI Zsuzsanna. Multimédia CD-ROM. Budapest, Neumann Kht. 1999.
- [11] BAWDEN, David: Információs és digitális írástudás: a fogalmak áttekintése. = *Könyvtári Figyelő*, 12. (48.) köt. 1–2. sz. 2002. p. 157–163.
- [12] ANDERSSON, Maria: Information literacy, what does it mean? The information literacy concept as shown on the web sites of twelve Swedish university libraries. = *Information Policy and the European Union, The 11th Bobcatsss symposium Proceedings.* Torun, Hogeschool van Amsterdam – Nicolaus Copernicus University, 2003. p. 185–197.
- [13] OXBROW, Nigel: Information literacy – the final key to an information society. = *The Electronic Library*, 16. köt. 6. sz. 1998. p. 359.
- [14] FROSSLING, Ingrid–NICHOLAS, David: The information handler in the digital age. = *Managing Information*, 3. köt. 7–8. sz. 1996. p. 33.
- [15] Erre vonatkozóan lásd TÓTH Máté, 2003.
- [16] SKALICZKI Judit: A nyilvános könyvtár a demokratikus társadalomban. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 6. köt. 10. sz. 1997. p. 6–7.
- [17] SKALICZKI Judit, 1997. p. 7.
- [18] A könyvtárak és a szellemi szabadság (Statement on Libraries and Intellectual Freedom). http://www.ifla.org/faife/policy/iflastat/iflastat_hu.htm Ezen a címen a magyaron kívül további 33 nyelven olvasható a nyilatkozat szövege.
- [19] „A könyvtárakban a dokumentumok választékáról, hozzáférhetőségéről, és a gyűjteményekre épülő szolgáltatásokról kizárólag szakmai megfontolások alapján kell döntenet, és nem politikai, erkölcsi vagy vallási megfontolások alapján. (...) A könyvtáraknak minden anyagot, minden könyvtári egységet és szolgáltatást egyformán elérhetővé kell tenniük az összes felhasználó számára. Nem tehető semmiféle megkülönböztetés faji, nemi, életkori, vallási vagy bármilyen más különbözőség alapján.”
- [20] A Magyar Köztársaság Alkotmánya. Budapest: Korona Kiadó, 1998. p. 120.
- [21] SIPOS Anna Magdolna: Törvényről törvényre. *Könyvtári Figyelő*, 9. (45.) köt. 4. sz. 1999. p. 735–773.
- [22] KOIVUNEN, Hannele: Libraries and citizenship in the information society. = *Information Europe*. 1996. szeptember, p. 21.
- [23] Azt, hogy a törvényben az alapelvek szintjén elfogadottak ellenére mely pontokon vannak olyan hiányosságok, amelyek miatt mégis sérül a felhasználó szellemi szabadsághoz való emberi (és alkotmányos) joga, a IX. Nemzetközi BOBCATSSS konferenciára GICZI András és KÜÜ Ritával közösen készített előadásunkban foglalmaztuk meg. Végső konklúzióként azt állapítottuk meg, hogy a szellemi szabadság egyetlen szála annak a hálónak, amiben egy törvény szövege megfogalmazást nyer. Az IFLA irányelvek szellemiségükben érvényesülnek a magyar törvényi szabályozásban, bár bizonyos indokolt esetekben nem ez a bizonyos szál az elsődleges. L. Giczi András–Küü Rita–Tóth Máté: Introduction of the 1997. CXL Law on the protection of Cultural Assets and Institutes of Cultural Heritage, on Public Library Service and Public Education. = *OPEN 2001: Knowledge, Information and Democracy in the Open Society: The Role of the Library and Information Sector. Proceedings of the 9th International BOBCATSSS Symposium on Library and Information Science.* Vilnius, Vilnius university, 2001. p. 418–424.
- [24] ESZENYI Miklós: Szex a könyvtárban. = *Könyvtári Figyelő*, 3. (39.) köt. 4. sz. 1993. p. 572–576.; KÖVENDI Dénes: Partatlan szex a könyvtárban? Uo.: p. 577–580.; ESZENYI Miklós: Szex a könyvtárban – szexkönyvtár. Válasz Kövendi Dénesnek. = *Könyvtári Figyelő*, 4. (40.) köt. 2. sz. 1994. p. 221–224. A vitához további tanulságokkal szolgál MOHOR Jenő szakirodalmi szemléje. Szex és könyvtár, avagy hogy kerül a csizma az asztalra? Szemle. = *Könyvtári Figyelő*, 3. (39.) köt. 4. sz. 1993. p. 598–604.
- [25] JUZNIC, Primoz–URBANIJA, Jose–GRABIRJAN, Edvard et al.: Excuse me, how do I commit suicide? Access to ethically disputed items of information in public libraries. = *Library Management*, 22. köt. 1–2. sz. 2001. p. 75–79.
- [26] SKALICZKI Judit, 1997. p. 10.
- [27] SZ. NAGY Lajos–VAJDA Kornél: „Nemcsak a fenntartás, de a fejlesztés lehetőségeit is biztosítja”. Beszélgetés a törvényről Skaliczki Judittal, az MKM Könyvtári Osztály vezetőjével. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 6. köt. 9. sz. 1997. p. 35.
- [28] CRAWFORD, Walt–GORMAN, Michael: Future libraries: dreams, madness, and reality. Chicago – London, 1995. Idézi: TÓTH Gyula: A könyvtár történelmi szerepváltásai. = *Könyvtárosok kézikönyve* 3. szerk.: HORVÁTH Tibor–PAPP István. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. p. 37.
- [29] TÓTH Máté, 2003. p. 54.

- [30] STUMPF-BENEDEK Anna: Könyvtárosképzés Franciaországban – egy vendéghallgató szemével. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 1. sz. 2002. p. 52.
- [31] MIKULÁS Gábor: Pióca, dögkeselyű, vagy csak egyszerűen infobróker? = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 10. köt. 7. sz. 2001. p. 21–22.
- [32] MIKULÁS Gábor, 2002. p. 359.
- [33] Az Amerikai Szakkönyvtárak Egyesülete kis kiadványban foglalta össze a könyvtáros diplomával végezhető különböző alternatív munkaköröket: Opening New Doors: Alternative Careers for Librarians. (szerk.) MOUNT, Ellis. Washington, Special Libraries Association, 1993.
- [34] L. még: TÓTH Máté: (Információs szak)emberek a változó világban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 4. sz. 2002. p. 48.
- [35] BAWDEN, David–NICHOLAS, David–ROBINSON, Lyn: If Everyone's an Information Specialist, What's Our Game? = Human Beings and Information Specialists. BOBCATSSS 2002 Proceedings. Slovenia – Portorož, 2002. p. 58.
- [36] KOZMÁNÉ SIKE Emese: Könyvtárosok(k) az ezredfordulón. 1. rész. Könyvtárosi pályatükör – 2001. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 6. sz. 2002. p. 16.
- [37] KERSLAKE, Evelyn: The social impact of public libraries in the UK Citizenship and inclusion in the information age. = Shaping the Knowledge Society. Proceedings of 6th International BOBCATSSS Symposium January 26–28 1998. Budapest, Royal School of Library and Information Science, 1998. p. 61–72.
- [38] KOZMÁNÉ SIKE Emese, 2002. p. 24.
- [39] VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtárhasználati szokások változásai az utóbbi tíz évben. = Könyvtári Figyelő, 7. (43.) köt. 1. sz. 1997. p. 59–71.
- [40] SINGER GORDON, Rachel–NESBEITT, Sarah: Who we are, where we are going: a report from the front. = Library Journal, 124. köt. 9. sz. 1999. p. 36–39.
- [41] STACHOWSKA-MUSIĄŁ, Ewa: Bibliotekarz – zawod o wielu obliczach. Refleksje z okazji Dnia Bibliotekarza. = Poradnik Bibliotekarza, 68. köt. 5. sz. 2000. p. 7–9.
- [42] Ezzel kapcsolatosan született HAVAS Katalin cikke, melyben a hirtelen átalakulás nehézségeit taglalja: A múlt és jövő között: a jelen. Az elmúlt tíz év könyvtáros szerepei. = Könyvtári Figyelő, 10. (46.) köt. 1–2. sz. 2000. p. 84–88.
- [43] BALÁZSNÉ VEREDY Katalin: Információs szabadság és könyvtári tájékoztatás. = Könyvtáros, 39. köt. 11. sz. 1989. p. 650.
- [44] TÓTH Máté: A könyvtáros szakma az ezredfordulón – nemzetközi kitekintés. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 5. sz. 2002. p. 41–56.
- [45] Erre vonatkozó példák: KISZL Péter: Vállalkozói, üzleti információforrások című kurzus az ELTE BTK Könyvtártudományi – Informatikai Tanszékén. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 5. sz. 2002. p. 28–33. vagy HEGYI Ádám: Speciális informatikai kurzusok a szegedi egyetemi szintű könyvtárosképzésben. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. köt. 5. sz. 2002. p. 33–39.
- [46] JANZEKOVIC, Nina: Student Today – What About Tomorrow? Attitudes and Expectations of Students of Department of Library and Information Science and Publishing in Ljubljana. = Human Beings and Information Specialists. BOBCATSSS 2002 Proceedings. Slovenia – Portorož, 2002. p. 241–253.
- [47] PRINS, Hans–De GIER, Wilco: The Image of the Library and Information Profession. How We See Ourselves: An Investigation. München – New Providence – London – Paris. K. G. Saur. 1995. p. 9.
- [48] A felmérés adatait kétszer is publikálták angol nyelven: PRINS, Hans–De GIER, Wilco: Status, Image and Reputation of Librarianship. A report of an empirical research undertaken on behalf of IFLA's Round Table for the Management of Library Associations. The Hague: IFLA/NBLC, 1993., illetve: PRINS, Hans–De GIER, Wilco, 1995. i. m. A felmérés Magyarországra és Hollandiára vonatkozó adatai elhangzottak Budapesten az első magyar–holland könyvtári szimpóziumon. Az előadás magyar nyelvű fordítása: BRUYNS, Ruud A. C.: A könyvtáros társadalmi státusza. = Könyvtári Figyelő, 4. (40.) köt. 3. sz. 1994. p. 404–409.
- [49] Join ALA's campaign for America's libraries: message from ALA president Nancy Cranich. = American Libraries, 2001. 2. sz. p. 7.
- [50] ANDRISEK, Vlatka et al.: The Role and Tasks of Information Specialists in the Limelight: The Research of The Public Perception. = Human beings and Information Specialists: BOBCATSSS Proceedings. Ljubljana: Faculty of Arts; Stuttgart: University of Applied Sciences, 2002. p. 125.
- [51] SINGER GORDON, Rachel–NESBEITT, Sarah, 1999. p. 38.
- [52] WORMELL, Irene: Változások a könyvtáros és információs szakmában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 46. köt. 8. sz. 1999. p. 228–235.
- [53] MIKULÁS Gábor, 2001. p. 19–20.
- [54] PÉTERFI Rita: Az információs brókeri tevékenység az MTI Sajtóadatbankjában. = Könyvtári Figyelő, 5. (41.) köt. 3. sz. 1995. p. 442–447.
- [55] SÁNDORI Zsuzsanna–VAJDA Katalin: Hogyan járul hozzá a könyvtár a fenntartó vállalat eredményességéhez? = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 43. köt. 1. sz. 1996. p. 3–7.
- [56] www.mibe.info
- [57] BURGHARDT, Barbara–GRUNWALD, Silvia: Von der Bibliothekarin zur Informationsspezialistin – Erfahrungen aus zwei Jahren Selbständigkeit. = NFD Information, 52. köt. 4. sz. 2001. p. 217–220.

Beérkezett: 2003. XI. 7-én.